

המקדש – שלעבר ושלעתיד

מאת הרב ד"ר צבי א' יהודה

המקדש הפיזי והמקדש המציאותי

השם "מקדש" בא בתורה לראשונה בספר שמות, בהופיעו בו פעמיים: (א) בפרשת בשלח, בשירת הים, בסגנון ההודיה, בלשון תפילת העם אל השם (שמות ט"ו י"ז): "מקדש, ה', כוננו ידיך". רש"י מפרש ששם ה' אינו בא בסמיכות למקדש (במובן מקדשו של ה'), אלא כבטעמי המקרא, כמאמר מוסגר; במובן, המקדש אשר כוננו ידיך, ה'! (ב) בפרשת תרומה, בתאור מעשי המשכן וכליו, בסגנון ההוראה, בלשון מצוות השם אל העם (שם כ"ה ח'): "ועשו לי מקדש, ושכנתי בתוכם". המקדש הפיזי, מכונן בידיו של השם; המקדש המציאותי עשוי בידי אדם.

הפסוק "ועשו לי" מופלא. הרי הפרשה דנה בעשיית משכן; מה טעם, איפוא, נאמר בו "ועשו לי מקדש"? אלא, שהפסוק, בייחודו הסיגנוני, הוא מקיף וכולל. הוא חובק באופקו, לדעת חז"ל, את המשכן במדבר ואת כל מקדשי העתיד: מקדשי שילה, נוב וגבעון; ומקדש העולמים במקום הנבחר, בירושלים – מקדש שלמה. וכן גם את המקדשים שאחריהם, מקדש שני ומקדש שלישי שלעתיד לבוא. לפיכך נאמר בו "מקדש", ולא "משכן": כי "מקדש" שם עקרוני וכולל הוא; ויותר משהוא מציין מקום או בית-קיבול לשכינה, הוא מגדיר מהות: מקור קדושה. ללמדך שהמשכן קרוי מקדש, והמקדש קרוי משכן; וניתן ללמוד מזה על זה (עירובין ב' ב'; תוס' שבועות ט"ז ב', ד"ה "או").

מימד-הנצחיות שבמקדש, המעלהו מגבולות מקום וזמן, משתקף בפסוק (כ"ה ט'), "ככל אשר אני מראה אותך, את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, וכן תעשו". ודרשו חז"ל (רש"י; ע"פ שבועות ט"ז א'): "וכן תעשו" – לדורות! מצות המקדש עומדת בפני עצמה, ואינה תלויה כל עיקר בקיום פולחן הקרבנות. מעולם לא נקרא המקדש על שם עבודתו, "בית זביחה", אלא "בית תפילה" (ישעיה נ"ו ו'), "כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים". ואף שלמה בתפילתו (מל"א ח') מתאר את הבית כמקום רינה ותפילה, ולא כבית קרבן וזבח. וכך לימדונו בעלי התוספות (שבת קל"א א'-ב', ד"ה "ושוין"; יבמות ו' א'), שאין עשיית המקדש בגדר "מכשירי מצוה", לשם איפשור העבודה בו, אלא היא מצוה ייחודית, "שצוה הקדוש ברוך הוא לבנות בית המקדש". וזו גם דעת הרמב"ן (שמות כ"ה א'; דברים י' א'), שישראל קדושים, "ראויים שיהיה בהם מקדש להשרות שכינתו ביניהם". ולפיו, "עיקר החפץ" שיהיה בית מקדש, הוא לשם השראת השכינה בישראל, על ידי הארון והכרובים (ע"פ שמות כ"ה ב'). נמצא: ערכו של המקדש אינו כבמה ומכשיר לפולחן, אלא כמוקד ואמצעי להשראת קדושה ושכינה בעם ישראל.

כשם שאין המקדש בגדר "מכשירי מצוה", כך אינו ישות פולחנית; כלומר, אינו מהווה נשוא (אובייקט) ליראה ופולחן. נצטוינו בתורה על מורא המקדש (ויקרא י"ט ל'; כ"ו ב'): "את שבתותי תשמורו, ואת מקדשי תיראו; אני השם". יש כאן מקום לטעות: "יכול יתירא אדם מבית המקדש?" בעלי התוספות (יבמות ו' ב') מסבירים שלגבי המקדש, שהוא דבר שבקדושה, יש צורך ללמד שלא ישתחוו למקדש עצמו לשם אלהות.

במדרשי התנאים (שם) השוו בין שמירת שבת למורא מקדש: "נאמרה שמירה בשבת ונאמרה (מצות) מורא במקדש. מה שמירה האמורה בשבת, לא משבת אתה מתיירא (שהרי לא נאמר בה מורא);

רש"י), אלא ממי שהזהיר על השבת; אף (מצות) מורא האמורה במקדש, לא ממקדש אתה מתיירא, אלא ממי שהזהיר על המקדש".

מצות מורא המקדש אף היא נצחית, ואינה תלויה בקיומו הממשי של המקדש: "לא יכנס אדם בהר הבית, במקלו במנעלו בפונדתו (פונדא, חגורת מותן רחבה המשמשת כארנק לכסף או נשק) ובאבק שעל גבי רגליו וכו'". מדגיש המדרש: "אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מניין? תלמוד לומר: 'את שבתותי תשמורו, ואת מקדשי תיראו' – מה שמירה האמורה בשבת, לעולם; אף (מצות) מורא האמורה במקדש, לעולם.

רעיון המקדש לאחר חורבנו באספקלריית עולמם של חז"ל

לאחר שני חורבנות של שני בתים, ולאחר כשלונות של מאמצים נואשים – מלאי גבורה וקידוש השם – בימי גזירות השמד של טריינוס ואדרינוס, לשקם את המקדש ואת עבודת הקרבנות, נתפס בעיני חז"ל כל נושא המקדש והעבודה בו, בזוהר עילאי מופשט, וחוט של חסד ורחמים משוך עליו. רבן יוחנן בן זכאי, שעמד להם לישראל בימי חורבן הבית השני, חרב-פיפיות של שלום והמשכיות בידו: מצד אחד, זרע אמונה ותקוה, "מחר יבנה המקדש"; ומצד שני, הזכיר לעם את מוסר הנבואה (הושע ו' ו'), "כי חסד חפצתי ולא זבח". ומימיו ועד ימינו, יותר לא קיימת בעמנו עבודת המקדש, עם הקרבת קרבנות והזאת דמיהם, במוחש.

אמת, כל הקרבנות והזאות הדמים, שבמוחש ממש, מאז ועד עתה, הם של יהודים מקדשי שם שמים בגופם, בדמם ובחייהם, בכל לבבם ובכל נפשם ובכל מאודם. המקדש הפך לרעיון פיוטי נשגב – מוקד לאמונה משיחית, וסמל לקדושת החיים וטוהר לבו של אדם. שולחנו של אדם – מזבח; לבו – מקדשו. תורת מעשי הקרבנות לפרטיהם ודיקדוקיהם, נסתעפה למקצוע רב-ענפים, והפכה נושא ללימוד אקדמי, למסכת עיונית שברגש ושבשכל, לחווייה אמוציונלית ואינטלקטואלית – לחכמת הקרבנות. סדר קדשים שבמשנה, הדן במקדש וקודשיו, קרוי: "חכמה".

מקדש העתיד -- בידי אדם או בידי שמים?

בסדר קדשים ישנה מסכת שלמה ומיוחדת, המוקדשת כולה לתיאור מדות בית המקדש ותבניתו – מסכת "מדות". הרמב"ם מתאר תוכנה ומגמתה של מסכת זו, בהקדמתו למשנה (תרגום אחריו, הוצ' רמב"ם לעם, כרך י"ח, עמ' נ"ט): אחר "תמיד" – "מדות". ואין בו עניין אחר אלא סיפור: שהוא זוכר מדת המקדש וצורתו, ובניינו וכל עניינו. והתועלת שיש בעניין ההוא, כי כשיבנה במהרה בימינו, יש לשמור ולעשות התבנית ההיא והערך ההוא, מפני שהוא ברוח הקודש, כמו שאמר (דה"א כ"ח י"ט), "הכל בכתב, מיד ה', עלי השכיל".

גם בהלכותיו במשנה תורה, צופה הרמב"ם את בנין המקדש בעתיד, כפרט במפעלו של המלך המשיח (הלכות מלכים ומלחמותיהם, י"א א'): המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה, לממשלה הראשונה; ובונה המקדש, ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמיטין ויובלות, ככל מצוותה האמורה בתורה.

הרמב"ם, בשיטתו בהלכה (למרות השקפתו בטעמי מצוות המקדש ועבודתו, במורה נבוכים, ח"ג, פרקים ל"ב ומ"ז, הראוייה לדיון מיוחד), מתאר את בנין המקדש ושיקום הקרבנות בעתיד, בדרך אנושית, ארצית, טבעית, ללא מעשה נסים ודמויי מיסתורין: בית עצים ואבנים, בנוי בידי מלך-בשר-ודם.

שיטת רש"י וצאצאיו-תלמידיו

שיטה אחרת נתרקמה בבית מדרשו של רש"י (סוכה מ"א א'; ר"ה ל' א'; תוס' שבועות ט"ו ב' ד"ה אין): מקדש העתיד שאנו מצפיין, בנוי ומשוכלל, הוא ייגלה ויבוא משמים; שנאמר (בשירת הים), "מקדש, ה', כוננו ידיך!"

רש"י חי בראשיתם של ימי מסעי הצלב (בסוף המאה הי"א), ימי התלקחות היצרים בנצרות, לגאולת קבר אותו האיש, תוך שפך דם וחורבן. וצאצאיו-תלמידיו עברו בדמם ובנפשם את כור היסורים וההרס שהביאו הצלבנים על קהילות ישראל. רש"י מפרש, איפוא, שמקדש העתיד שאנו מצפים לו, אינו מקדש עצים ואבנים הבנוי בידי אדם – אלא מקדש של אש-קודש העשוי בידי שמים: מקדש שלמעלה יתגלה במלוא שלמותו והדרו במקומו של מקדש שלמטה.

כבסיס מקראי-מדרשי לשיטתו מביא רש"י את הפסוק בשירת הים: "מקדש, ה', כוננו ידיך". בפירושו לתורה זרע רש"י את גרעיני שיטתו: תחילה מביא מדרש (מהמכילתא), "חביב בית המקדש, שהעולם נברא ביד אחת, שנאמר (ישעיה מ"ח י"ג), 'אף ידי יסדה ארץ, ומקדש בשתי ידים' ואחר ממשך: "ואימתי יבנה בשתי ידים? בזמן שיה' ימלוך לעולם ועד, לעתיד לבוא, שכל המלוכה שלו". מקור הרעיון בפסיקתא רבתי (פכ"ח, עמ' קל"ה), "מקדש ראשון, שבנאו בשר ודם, נפל ביד שונא; אבל מקדש אחרון, שהקדוש ברוך הוא בונה אותו – שוב לא יחרבו" בסדר אליהו רבה (פכ"ח, עמ' 150), "כביכול, אין בית המקדש נבנה בידי אדם, אלא בידו בלבד, שנאמר, 'מקדש ה' כוננו ידיך'. שלדעתו, המקדש שבשירה הוא מקדש העתיד שיבנה בידי ה'.

דעה קוסמת-נועזת זו של רש"י, אומצה בידי ממשיכי תורתו, בעלי התוספות, שמצאו לה סמך במדרש הכתוב (תהלים צ"ב ה'), "במעשי ירך ארנן". במדרש תנחומא (סוף שמות) פירושוהו על מקדש העתיד, שלא יהיה מעשי ידי אדם, אלא מעשי ידי השם. מסורת-אגדה בידם (תוס' מנחות ק"ז א'; בית המדרש, ילניק, ח"א, עמ' 64), שמיום שחרב המקדש, עומד המלאך מיכאל ומקריב על גבי מזבח שלמעלה קרבנות – יש אומרים, כבשים של אש; ויש אומרים, נשמותיהן של צדיקים – והם "אשי ישראל" שבתפילה – "עד שיבנה בית המקדש, שאז מוריד הקדוש ברוך הוא בית המקדש שבשמים לירושלים של מטה".

נצנוצו של הדימוי כבר מצוי בתפילת תשעה באב (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג, ח' א'): "כי אתה ה' באש היצתה (שרפת אותה, את עיר-הקודש), ובאש אתה עתיד לבנותה". בבית מדרשו של רש"י פירשו שהמקדש שלעתיד, שלא כמקדשים שלעבר, יהיה בנוי לא בידי אנוש, בחומר גלם, אלא בידי שמים, באש אלהית. ראוי לציון שבסדר התפילה של הרמב"ם (אהבה, מהד' קאפח, עמ' תשי"ח), הנוסח שונה: "כי אתה ה' באש יסדתה, ובאש אתה עתיד לבנותה". האש אינה זו שהחריבה את המקדש שנחרב אלא זו שבה נוסד ונבנה מעיקרו. לפי נוסחתו, אין מקדש העתיד שונה מקודמיו; כולם נוסדו ב"אש", שאינה אלא מליצה להגנה אלהית, הפועלת כאחת בעבר ובעתיד; הרמב"ם לשיטתו.

בתפילות קדמונינו ובתפילותינו לבניין המקדש ושיקום העבודה בו – האם מובעת בהן ציפיה למקדש הטבעי, הממשי (רמב"ם); או למקדש הנסי, הפיוטי (רש"י ותוס')? האם למקדש עצים ואבנים, ולקרבנות צאן ובקר; או למקדש כוננוהו ידי השם, ולקרבנות התקרבות לשם, בלב-ונפש?

עיניהם של ישראל, בכל הדורות, נשואות לא להריסת מקדשים ולא להקמתם בכוח אנוש, אלא לאש השמימית, המסומלת ומגולמת ברעיון המקדש – ללהט הקדושה ואור השראת השכינה.

על קדושת המקדש ומורא המקדש

לשיעור הרב צבי יהודה

ויקרא יט/ל: את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אָנִי יי:

ספרא קדושים פרשה ג פרק ז: יכול יהיה ירא מן המקדש תלמוד לומר ואת שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו מה שבת לא מן השבת את מתיירא אלא ממי שפיקד על השבת אף מקדש לא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שפקד על המקדש.

בבלי יבמות ו, א-ב: תניא: יכול יתיירא אדם ממקדש? תלמוד לומר: את שבתותי תשמורו ואת מקדשי תיראו, נאמרה שמירה בשבת ונאמרה מורא במקדש, מה שמירה האמורה בשבת – ו, ב] לא משבת אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על השבת, אף מורא האמורה במקדש – לא ממקדש אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על המקדש.

במדבר רבה פרשה יט: שאל עובד כוכבים אחד את רבן יוחנן בן זכאי אילין עובדייא דאתון עבדין נראין כמין כשפים אתם מביאים פרה ושורפין אותה וכותשין אותה ונוטלין את אפרה ואחד מכם מטמא למת מזין עליו ב' וג' טיפין ואתם אומרים לו טהרת, אמר לו לא נכנסה בך רוח תזוית מימיך אמר לו לאו, ראית אדם שנכנסה בו רוח תזוית אמר לו הן א"ל ומה אתם עושין לו אמר לו מביאין עיקרין ומעשנין תחתיו ומרביצים עליה מים והיא בורחת א"ל ישמעו אזניך מה שאתה מוצא מפין כך הרוח הזו רוח טומאה דכתיב (זכריה יג) וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ מזין עליו מי נדה והוא בורח לאחר שיצא אמרו לו תלמידיו רבינו לזה דחית בקנה לנו מה אתה אומר אמר להם חייכם לא המת מטמא ולא המים מטהרין אלא אמר הקב"ה חקה חקקתי גזירה גזרתי אי אתה רשאי לעבור על גזרתי דכתיב זאת חוקת התורה.

שו"ת אבני נזר חלק חו"מ סימן קמה

[רבי אברהם בורנשטיין אבד"ק סוכטשוב (1839–1910), תלמיד וחתן רבי מנדלי מקוצק].

נ"ל לפמ"ש הר"ן (פרק לולב הגזול) בהא דנודר הנאה מן המעיין טובל בו טבילה של מצוה ואעפ"י "שגורמת" לו טבילה זו לעלות מטומאה לטהרה כו'. ולכאורה מה גרמא זה הלא הטבילה עצמה מטהרתו. ומוכח שאין המים עצמם מטהרים בעצמם כמו דברים הטבעים שפועלים בעצמם כמאמר המדרש (פ' חקת) לא המת מטמא ולא המים מטהרים רק אמר הקב"ה חוקה חקקתי גזירה גזרתי אי אתה רשאי לעבור עליהם והיינו שגזירת הכתוב שאם יגע במת יטמא וכשטובל יטהר והמת גורם שתהי' גזה"כ לטמא. וכן הטבילה גורמת לגזה"כ לטהר. כן אני אומר בתמורה דאפי' נתכוין לומר תמורת עולה ואמר תמורת שלמים הוי תמורה כדאמרי ר"י ור"ל עצמם (תמורה י"ז ע"א) ואי אפשר שהוא בכחו פעל זאת שהרי לא נתכוין לזה כלל רק גזה"כ הוא שאם יאמר כך תהי' תמורה ודיבורו גורם לבד [כעין זה מצאנו בברכת יצחק ליעקב שאף שלא נתכוין לו חלו הברכות כי הברכות היו ברכות ה' ויצחק הי' צינור שע"י הגיעו על כן חלו אפי' בטעות].

איכה רבה (וילנא) פרשה ד ד"ה יד כלה ה'

ויכתיב (תהלים ע"ט) מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך, – כך אמרו לאסף הקב"ה החרב היכל ומקדש ואתה יושב ומזמר, אמר להם מזמר אני ששפך הקב"ה חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל, הדא הוא דכתיב ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה.